

Скнар О.М. Можливості проєктивних малюнків у вивченні регіональних особливостей політичних практик молоді / О.М. Скнар Оксана // Простір арт-терапії : [Зб. наук. праць] / УМО, ВГО «Арт-терапевтична асоціація» [Редкол. Лушин П.В., Чуприков А.П. а ін.]. – К. : Золоті ворота, 2016. – Вип. 1 (19). – 144 с. – 0,6 д.а.

УДК 159.9

**МОЖЛИВОСТІ ПРОЄКТИВНИХ МАЛЮНКІВ У ВИВЧЕННІ
РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК
МОЛОДІ**

Скнар Оксана,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
член правління ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (Київ)*

Доведено, що методика психологічного проєктивного малюнку є ефективним інструментом, що дозволяє екологічно й коректно вивчити фонові політичні практики молоді та визначити їх регіональні особливості. Встановлено, що визначальним чинником структурування уявлень, що обумовлюють політичні практики молоді усіх регіонів, є політична суб'єктність. Ставлення до себе як суб'єкта громадянської (політичної) взаємодії й визначає міру активності – пасивності політичних практик молоді. Виявлено обумовлення практик громадянської (політичної) участі – не участі (відмови, уникання) від сформованості політичної суб'єктності молоді. Визначено стратегії розвитку політичних практик молоді: активізації потенціалу політичної суб'єктності молоді; актуалізації ефективних практик взаємодії з владою; акцентування практик конструктивної громадянської взаємодії.

Ключові слова: проєкція, проєктивний малюнок, методика психологічного проєктивного малюнку, політичні практики, громадянські практики, молодь, регіональні особливості.

Доказано, что методика психологического проєктивного рисунка является эффективным инструментом, позволяющим экологично и корректно изучить фоновые политические практики молодежи и определить их региональные особенности. Установлено, что определяющим фактором структурирования представлений, обуславливающих политические практики молодежи всех регионов, является политическая субъектность. Отношение к себе как субъекту гражданского (политического) взаимодействия и определяет степень активности – пассивности политических практик молодежи. Обнаружено, что практики гражданского (политического) участия – не участия (отказа, избегания) обусловлены сформированностью политической субъектности молодежи. Определены стратегии развития политических практик молодежи: активизации потенциала политической субъектности молодежи; актуализации эффективных практик взаимодействия с властью; акцентирования практик конструктивного гражданского взаимодействия.

Ключевые слова: проекция, проективный рисунок, методика психологического проективного рисунка, политические практики, гражданские практики, молодежь, региональные особенности.

It is proved that methodology of psychological project picture is an effective instrument allowing ecologic and correct studying base political practices of young people and define their regional features. It has been found out that the major factor of structuring representations underlying student political practices in all the regions is political subjectivity. Attitude toward self as a subject of political interaction determines the level of activity – passivity of civil (political) practices of young people. It is found that practice of civil (political) participation – not participation (refuse, avoidance) conditioned

by formed of political subject of young people. Strategies of development of political practices of young people are certain: activations of potential of political subject of young people; actualization of effective practices of co-operating with power; accenting of practices of structural civil co-operation.

Keywords: projection, projective techniques, psychological drawing, political practices, civil practices, youth, regional features.

Проблема. Політичні практики молоді детермінуються мотивами, цінностями й політичними ставленнями, які, в свою чергу, свідчать про психологічне включення молодих людей до простору громадянської (політичної) взаємодії. Саме тому сьогодні особливий науковий інтерес викликає вивчення політичних ставлень молоді, які репрезентують в політичній картині світу молодих людей ті реалії політичного буття, що стосуються особливостей політичних взаємовідносин особистості і держави, а також влади і суспільства в цілому. Адже специфіка цих репрезентацій позначається на політичній поведінці молоді. Відомо також, що мало- чи погано- усвідомлюваний та емоційно-оцінний аспект ставлень людей, який суттєво впливає на їх громадянські (політичні) практики, якнайкраще актуалізується й виявляється за допомогою саме проективних методик й, зокрема, завдяки застосуванню в якості інструменту – методики психологічного проективного малюнку.

Водночас вже ні в кого не викликає сумніву наявність регіональних відмінностей як у політичній свідомості, мотивах, політичних цінностях молоді, так і у системі політичних ставлень та практик молоді. Урахування психологічного підґрунтя регіональних особливостей практик студентства дозволить й точніше прогнозувати громадянську, політичну поведінку молоді, й запропонувати більш диференційований підхід до можливого «наповнення» сучасного соціалізуючого дискурсу.

Мета статті – обговорення результатів застосування проективної методики психологічного малюнку для емпіричного дослідження особливостей політичних практик сучасного студентства у різних регіонах України.

У наших попередніх публікаціях *проаналізовано* наукові джерела, в яких описано *досвід застосування у політико-психологічних дослідженнях різних проєктивних методик* та *визначено* найуживаніші й найефективніші з них [1–4]. Обґрунтовано доцільність і необхідність застосування проєктивних методик загалом, і методики психологічного малюнку зокрема, для дослідження *мало (або частково) усвідомлюваних пластів* політичної свідомості респондентів, вивчення не тільки їх *системи ставлень*, а й *політичних, громадянських практик* [1–7]. Визначено методологічні засади застосування проєктивних технік та запропоновано можливі схеми аналізу отриманих даних [1–7]. Нами також окреслено потенціал використання проєктивної методики «психологічний малюнок» для дослідження особливостей громадянських (політичних) практик молоді. Визначено переваги й обмеження застосування проєктивних методик. Розкрито сутність проєкції як основного механізму, що діє. Обґрунтовано доцільність залучення проєктивних методик для вивчення мало усвідомлюваних аспектів політичних ставлень молоді (до влади, до себе, до інших громадян). Доведено ефективність і правомірність використання малюнку як засобу вивчення політичної картини світу молоді. Проєктивний малюнок розглянуто як спосіб експлікації політичної картини світу, що надає інформацію у вигляді графічних символів [1–4]. Визначено критерії оцінки малюнків, що дозволяють виокремити політичні практики позиціонування молоді у сферах взаємодії «Я – влада», «Я – інші», «Я – суб'єкт взаємодії» [1–4].

Тому у даній публікації ми не будемо ще раз спинятися на теоретико-методологічних засадах дослідження і тих питаннях, що вже висвітлені раніше, а присвячуємо статтю викладенню виключно емпіричного матеріалу, й зокрема тих аспектів, що стосуються саме регіональних особливостей політичних практик сучасної молоді (як вони відображені у проєктивних малюнках).

Для дослідження фонових політичних практик ми залучили потенціал психологічного проєктивного малюнку, який розглядаємо як спосіб

експлікації політичної картини світу, що надає інформацію у вигляді графічних символів. Проективний малюнок – своєрідний «текст», у якому актуалізується символічне відображення *політичних ставлень* респондентів, *практик оцінювання влади і практик як усталених способів дії*.

Малюнок є ефективним засобом дослідження політичної картини світу респондентів загалом та політичних практик, зокрема, з низки причин [1; 5 – 8]:

- малюнок (поряд з іншими «пласкими» зображеннями) є способом експлікації картини світу;
- малюнок забезпечує можливості як знакової, так і символічної передачі змісту;
- висока проективність малюнка, пов'язана з пластичністю його форми і змісту, а також з його рухливою природою;
- малювання полегшує демонстрацію тих складових внутрішнього світу респондентів, які вони свідомо приховують або ті, які важко вербалізувати, тобто які вони не в змозі безпосередньо описати словами;
- малювання дає можливість у буквальному розумінні отримати картину світу;
- проективний малюнок дає можливість отримувати багатий матеріал, що відповідає категоріальному апарату респондентів [7];
- малюнок, що зображує досліджуваний «об'єкт», є носієм смислу, формою прямого вираження ставлення до цього об'єкта (див. [7]);
- через символіку малюнку відображаються глибинні смисли дійсності, в яких у єдиній, «злитій» формі представлені і образ, і ставлення людини до світу, і особистий досвід переживань суб'єкта.

Графічні проективні методики, порівняно з вербальними, дають значно більше інформації про неусвідомлювані ставлення респондентів. Перевагою графічних технік є те, що процес самовираження, творення, на відміну від вербальних реакцій, не піддається свідомому контролю з боку респондента.

Оскільки респондент не знає, що є значущим при аналізі малюнка та основ його інтерпретації, це провокує вільні, спонтанні реакції і дає змогу зазвичай уникнути ефекту «соціальної бажаності». Завдяки цьому дослідник має можливість отримати багатий феноменологічний матеріал.

Смисловий аналіз індивідуальних малюнків може здійснюватись за кількома напрямками: 1) оцінка формальних характеристик – наявні образи, персонажі, кольори тощо; 2) виділення емоційних характеристик об'єкта; 3) контент-аналіз змісту – наявність чи відсутність тих чи інших об'єктів, персонажів, деталей та їх співвідношення; характер їхнього розташування.

Цікаві дані можна отримати завдяки узагальнювальному аналізу низки малюнків. Такий підхід є менш суб'єктивним і ґрунтується як на якісному, так і на кількісному аналізі даних.

Варто пам'ятати про те, що за «простотою» і «доступністю» застосування цих технік стоять високі вимоги до спеціаліста, що їх використовує. Потрібні практика і надзвичайна обережність в інтерпретаціях.

Зазначимо, що перед дослідником, який інтерпретує малюнки, неминуче постане питання про те, які елементи малюнка відображають особистісні властивості респондентів, а які свідчать про ставлення до об'єкта, що вивчається. Відповіді на це запитання спробували Т. В. Фоломєєва і О. М. Бартенєва, які на прикладі дослідження засобів масової комунікації виділили такі основні категорії малюнка:

- колір – відображає емоційну складову ставлення;
- композиція – віддзеркалює структуру ставлень (сформованість, сталість, конфліктність чи гармонійність);
- форма – відбиває когнітивну складову ставлення, передає властивості самого об'єкта;
- лінії, розмір – відображають мотиваційні характеристики особистості (наприклад, інтерес до об'єкта);

- предметність, наявність чи відсутність предметних образів – свідчать про значущість об'єкта для респондента, а також про його місце в смислових структурах особистості [6].

Ми послуговуємося ідеєю про те, що «...загальні принципи структуризації людиною реального простору, в якому здійснюються взаємодії, так чи інакше представлені й на зображеннях відносин людини і влади» на малюнку як результат дії механізму проекції [5, с.191]. Ми також спиралися на уявлення про те, що типові взаємозв'язки «формальних» характеристик образів, по суті, і представляють найбільш поширені варіанти уявлень стосовно відносин людини і влади (держави).

Таким чином, для отримання більш панорамної та об'ємної картини особливостей виявлення фонових політичних практик студентської молоді різних регіонів України, ми застосували **проективні методики**. Мета – **вивчення особливостей політичних практик**, представлених у дискурсі політичної взаємодії та виявлення регіональних особливостей громадянських (політичних) практик молоді.

Якісний аналіз отриманих даних дозволив виявити основні тенденції та окреслити загальні рамки структурування політичної картини світу молоді за визначеними параметрами. Нагадаємо, що за допомогою малюнків «знімається» більше емоційно-ірраціональна, емоційно-оцінна складова політичних ставлень та уявлень молоді. Унаочнено палітру політичних практик, представлених у політичній картині світу сучасної студентської молоді, увиразнено ставлення до влади / інших / себе як суб'єкта політичної активності та свого місця в соціумі.

Отримані малюнки (всього отримано 463 рисунки з трьох регіонів України (центр, схід, захід) ми поділили 1) за регіонами; 2) всередині кожного регіону за темою, що відображає сферу взаємодії: «Я – влада», «Я – інші громадяни».

Аналіз здійснювався у двох площинах:

1) практики оцінювання влади;

2) практики як усталені способи дій.

Критеріями оцінки політичних практик визначено:

- 1) агресивність – миролюбність;
- 2) раціональність – ірраціональність;
- 3) авторитарність – демократичність.

Аналіз отриманих даних дозволив дійти висновку про переважання емоційно-оцінних, ірраціональних практик оцінювання влади молоддю усіх регіонів [1].

З'ясовано, що в політичній картині світу студентської молоді (центрального та західного регіонів) практично порівну представлені **способи авторитарної та демократичної взаємодії** з владою з невеликим переважанням авторитарної. Можна констатувати, що найпоширеніші практики – способи взаємодії з владою – знаходяться в площині домінування / підпорядкування [1]. Серед фонових політичних практик увиразнилась, на нашу думку, **тенденція до оцінки можливості взаємодії з владою за партнерською моделлю**, тобто йдеться про латентне ставлення до влади як можливого партнера по взаємодії. Можливо також, що йдеться про очікування й прагнення до саме такого способу взаємодії.

У результаті якісного аналізу малюнків з врахуванням коментарів й пояснень авторів до малюнків, ми виділили такі **види політичних практик**, представлених у політичній картині світу студентів:

- відчуження / відсторонення / відокремлення;
- уникання (відсутність «Я»);
- протистояння / протест / боротьба / захист / звинувачення влади;
- підкорення / само-приниження / зневірення / страх / байдужість;
- «обслуговування»;
- підпорядкування.

Отже помітно, що **увиразнена й добре деталізована палітра «неконструктивних» практик взаємодії з владою при переважній**

відсутності позитивних зразків, *способів*, досвіду такої взаємодії, а відтак – і конструктивних політичних практик.

У **взаємодії з іншими громадянами** (група малюнків на тему «Я та громадянське середовище»), громадянським середовищем, вже наявні **позитивні способи взаємодії**, які пов'язані з 1) єднанням; 2) відчуттям себе членом громади / суспільства; та 3) спільною ідеєю «Ми разом зможемо», що характерно для демократичних практик.

Водночас ідея щодо ворожості громадянського середовища передається через такі аспекти: навколо – 1) негатив, байдужість; 2) тиск, агресія; 3) політичні події. Також на частині рисунків констатується й підкреслюється відокремлення від громадянського середовища.

Для молоді центрального регіону притаманні протилежні уявлення (представлені приблизно порівну) щодо конструктивних способів взаємодії у громаді (практики єднання, співробітництва, спільного вирішення турбуючих проблем, тощо) з одного боку, та неможливості такої взаємодії – з іншого. Для студентства Заходу – образ громадянського середовища та практик взаємодії з іншими громадянами – переважно позитивний й ресурсний, а також такий, що надає багато переваг і можливостей. Тоді як студентська молодь сходу України продемонструвала як не сформованість уявлень про громаду, так і стійкий негативний її образ (ворожий, агресивний, несправедливий, жахаючий, жорстокий), що виключає можливість продуктивних громадянських практик. Унаочнено **практики відокремлення, відсторонення, не втручання, виключення із суспільства**, які «підсилюються» і «підживлюються» розчаруванням, відразою, відчаєм, страхом, стражданнями і горем, зневірою у позитивне майбутнє, відчуттям відсутності права вибору і несилою, неможливістю бодай щось змінити. Зазначимо, що дослідження проводилось у період, коли на Сході вже розпочалася й тривала антитерористична операція, що актуалізувало палітру негативно емоційно забарвлених ставленнєвих практик, могло позначитись на ставленнях до себе, актуалізуючи відчуття безпорадності й безпомічності

та зневіру у можливості щось змінити.

Таким чином, підводячи перші підсумки викладеного матеріалу, зазначимо, що нами виявлено наступні **тенденції**:

- переважання емоційно-оцінних, ірраціональних практик оцінювання влади;
- акцентування, увиразнення палітри протестних практик, практик відсторонення та емоційно негативно заряджених практик самоствавлення у молодіжному дискурсі на тлі переважної відсутності позитивних способів взаємодії з владою, а відтак – і конструктивних політичних практик як усталених способів дій;
- обумовлення практик громадянської (політичної) участі – не участі (відмови, уникання) від сформованості політичної суб'єктності молоді.

Грунтуючись на висновках, отриманих за результатами аналізу емпіричного матеріалу, ми визначили **шляхи** (напрями) **розвитку** і трансформування політичних практик студентської молоді. А саме:

1) **активізації потенціалу політичної суб'єктності молоді**, що включає: створення умов для розвитку практик позитивних самоствавлень, асертивності; практик суб'єктної політичної активності й ініціативності; актуалізація практик особистої і колективної відповідальності; практик політичної ефективності.

2) **актуалізації ефективних практик взаємодії з владою** (у т.ч. практик впливу на владу): розвиток рефлексивних практик, практик рефлексії наслідків тих чи інших способів мислення, дій, вправляння; оцінка ефективності використовуваних політичних практик у взаємодії з владою; пошук інших (нестандартних, альтернативних, креативних) практик впливу на владу; практик залучення додаткових ресурсів для вирішення проблеми.

3) **акцентування практик конструктивної громадянської взаємодії** («горизонтальні» практики у площині «Я – інші»), що включає розвиток: практик самоорганізації; практик самоврядування; практик єднання; практик консолідування для вирішення спільних проблем; практик

партнерства і компромісу; практик толерантності і довіри; практик активного громадянства; неприйнятність корупційних практик. Рефлексивні практики особливостей власної взаємодії в суспільстві з різними суб'єктами політичної соціалізації.

Висновки.

Методика психологічного проективного малюнку є ефективним інструментом, що дозволяє екологічно й коректно вивчити фонові політичні практики молоді та визначити їх регіональні особливості.

Визначено такі види політичних практик у політичній картині світу студентської молоді: 1) відчуження / відсторонення / відокремлення; 2) уникання (відсутність «Я»); 3) протистояння / протест / боротьба / захист / звинувачення влади; 4) підкорення / самоприниження / зневірення / страх / байдужість; 5) «обслуговування»; 6) підпорядкування.

Встановлено, що визначальним чинником структурування уявлень, що обумовлюють політичні практики молоді усіх регіонів, є політична суб'єктність. Ставлення до себе як суб'єкта громадянської (політичної) взаємодії й визначає міру активності – пасивності політичних практик молоді. З'ясовано, що для пасивних практик характерним є зміщення акценту із себе на дії влади (перекладання відповідальності, уникання, безпомічність, звинувачення, бідкання, благання про допомогу, принизливе випрошування належного, тощо).

Стратегіями розвитку політичних практик молоді визначено: активізації потенціалу політичної суб'єктності молоді; актуалізації ефективних практик взаємодії з владою; акцентування практик конструктивної громадянської взаємодії.

Література:

1. *Скнар О.М.* Проективний малюнок як засіб вивчення політичних практик молоді / Скнар Оксана // Простір арт-терапії. – К. : Золоті ворота, 2015. – Вип. 1 (17). – С. 30-45.

2. *Скнар О.М.* Використання проєктивних методик вивчення продуктів творчості в дослідженні емоційно-оцінних ставлень молоді до держави / Скнар Оксана // Простір арт-терапії. – К. : Золоті ворота, 2010. – Вип. 2 (8). – С. 82-96.
3. *Скнар О.М.* Проєктивні методи в дослідженні політичних ставлень молоді: досвід застосування методики незакінчених речень / Скнар Оксана // Простір арт-терапії. – К. : Золоті ворота, 2010. – Вип. 1(7). – С. 96-105.
4. *Скнар О.М.* Малюнок «Я і держава»: основні напрями аналізу та критерії оцінки / Скнар Оксана // Простір арт-терапії: горизонти стосунків: Матер. VII Міжнар. Міждисциплінарн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12-13 березня 2010 р.) / За наук. ред. А.П. Чуприкова та ін. – К.: Міленіум, 2010. – С. 51-55.
5. Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність / [Злобіна О., Мартинюк І., Соболева Н., Тихонович В.]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – 299 с.
6. *Фоломеева Т.В., Бартенева О.М.* Опыт применения проективной методики «Психологический рисунок» в исследовании восприятия социальных объектов / Т.В. Фоломеева, О.М. Бартенева // Вестн. Моск. Ун-та. – 2000. – № 2. – Сер. «Психология». – С. 27-39.
7. *Шайдуллина Ю. А.* Методика психологического рисунка в качественном социально-психологическом исследовании / Шайдуллина Юлия Александровна. – дисс. канд. психол. н. – 19.00.05. – М. : Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2005. – 180 с.
8. *Шелестова Л.* До питання діагностики сформованості картини світу дітей старшого дошкільного віку / Людмила Шелестова. – [Електронне джерело]. – режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe
9. *Скнар О.М.* Потенціал проєктивних методик у формуванні політичної картини світу молоді : посібник / О. М. Скнар. – К. – 105 с. – (рукопис).